

*Mustafayev Rəşad Arzuman oğlu,
doktorant,
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
E-mail: resad_320_m@mail.ru
© Mustafayev R.A., 2022*

UOT - 336.71

MALİYYƏ POTENSİALI-FİSKAL SİYASƏTİN ƏSAS GÖSTƏRİCİSİ KİMİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi – fiskal siyasətdə maliyyə sisteminin effektivliyinin təmin edilməsinin ən mütərəqqi və təkmilləşdirilmiş üsullarından istifadə etməklə maliyyə potensialının artırılması istiqamətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası - maliyyə potensialını təhlil etmək, onun kəmiyyət və keyfiyyət komponentini nəzərə almaq məqsədilə müqayisəli təhlil və qruplaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – araşdırmanın nəticələrindən maliyyə potensialının artırılması ilə bağlı praktiki problemlərin həll olunmasında və müvafiq strategiyaların hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələri – ölkə üzrə maliyyə potensialının makroiqtisadi baxımdan mövcud vəziyyətinin təhlili əsasında beynəlxalq miqyasda baş verən qeyri-müəyyən proseslər və maliyyə sistemindəki dalğalanmalar kontekstində maliyyə potensialının və ondan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanları müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı şəraitində maliyyə sisteminin effektivliyinin təmin edilməsi maliyyə potensialının və ondan effektiv şəkildə istifadə imkanlarının formalaşması ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan maliyyə potensialının inkişafı fərqli iqtisadi proseslərlə bağlıdır və beynəlxalq maliyyə sistemindəki dalğalanmalar ölkələrin maliyyə potensialına və ondan istifadənin səmərəliliyinə ciddi təsir göstərir. Göstərilənləri nəzərə alaraq, müxtəlif iqtisadi sferalarda subyektlərin maliyyə resurslarına tələbatlarının ödənilməsi imkanlarının artırılması, bu sahədə yarana biləcək risklərin aradan qaldırılması ilə bağlı təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər: fiskal siyasət, maliyyə potensialı, səmərə, vergi, maliyyə bazarları.

G İ R İ Ş

İqtisadiyyatın innovativ inkişaf modelinə keçidi, maliyyə sisteminin effektivliyinin təmin edilməsinin ən mütərəqqi və təkmilləşdirilmiş üsullarından istifadəni nəzərdə tutur. Bu baxımdan fiskal siyasətdə uzunmüddətli perspektiv üçün maliyyə strategiyasının formalaşdırılması ən mühüm məsələlərdən hesab edilir. İqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün vəzifələr maliyyə potensialının nəzəri və metodoloji xüsusiyyətlərini müəyyən etmək ehtiyacını müəyyən edir. Maliyyə potensialının və ondan effektiv şəkildə istifadə imkanlarının formalaşması üçün ilkin şərtlər, borc vəsaitlərinin cəlb

AUDİT 2022, 3 (37), səh.47-56.

AUDIT 2022, 3 (37), pp. 47-56.

edilməsində real tələbin müəyyənləşdirilməsini önə çəkir. Araşdırmalar maliyyə potensialını aşağıdakı istiqamətlər üzrə xarakterizə etməyə imkan verir: dövlətin, konkret sahənin və subyektin iqtisadi potensialının müstəqil forması kimi; innovativ inkişafda maliyyə münasibətləri ilə maliyyə resurslarının vəhdətini ifadə edən kateqoriya kimi; maliyyə sistemi fiskal siyasətin əsas göstəricisi kimi.

Ümumi şəkildə maliyyə potensialı, iqtisadi və maliyyə proseslərinin inteqrasiyasını əks etdirir. Vurğulamaq lazımdır ki, maliyyə resursları iqtisadi subyektlərin fəaliyyət istiqamətindən asılı olmayaraq mövcuddur və ayrı-ayrı sahələrin maliyyə potensialı subyektlərin fəaliyyət istiqamətlərindən asılı olaraq inkişaf edir [1, s.37]. Maliyyə potensialı fiskal siyasətin səmərəliliyinin ən mühüm amillərindən hesab olunduğundan onun formalaşması bir sıra sahələri əhatə edir: sənaye və qeyri-sənaye sektorunda kommersiya fəaliyyəti həyata keçirən təsərrüfat subyektlərinin öz maliyyə resursları; maliyyə-kredit təşkilatlarının maliyyə vəsaitləri; qeyri-kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan ictimai təşkilat və qurumların maliyyə vəsaitləri; əhalinin maliyyə resursları, o cümlədən cari pul gəlirləri və bu və ya digər formada edilən əmanətlər; borc vəsaitləri və s. Hazırda iqtisadi artım fonunda maliyyə potensialının inkişaf etdirilməsi ilə bağlı geniş imkanların mövcudluğunu qeyd etmək olar. Bu baxımdan ölkə üzrə maliyyə potensialının makroiqtisadi baxımdan mövcud vəziyyətinin təhlili göstərir ki, son 5 ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri əhəmiyyətli dərəcədə artmaqla ümumi daxili məhsulun strukturunda 2017-ci ildə mövcud olan 23,5%-dən 2021-ci ildə 28,7%-ə yüksəlmişdir. Müvafiq olaraq dövlət büdcəsinin xərcləri də artmış, 2021-ci ildə bu göstəricinin ümumi daxili məhsulda payı 29,5 % təşkil etmişdir. Əhalinin gəlirləri və banklardakı əmanətləri də müqayisə olunan dövrdə dinamik olaraq artmışdır [cədvəl 1].

Cədvəl 1.

Əsas makroiqtisadi göstəricilər [8]

Göstəricilər	2017	2018	2019	2020	2021
Dövlət büdcəsinin gəlirləri:					
mlyn. manat	16516,7	22508,9	24398,5	26077,9	26631,7
ümumi daxili məhsulda, faizlə	23,5	28,1	29,8	36,0	28,7
Dövlət büdcəsinin xərcləri:					
mlyn. manat	17594,5	22731,6	24425,9	26416,3	27412,4
ümumi daxili məhsulda, faizlə	25,0	28,4	29,8	36,5	29,5
Əhalinin gəlirləri, mlyn manat	49187,9	53103,7	56769,0	55754,1	57181,5
Əhalinin banklardakı əmanətləri (ilin sonuna) mlyn. manat	7561,2	8375,4	8637,9	8177,9	9241,5

Araşdırmalara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, maliyyə potensialının inkişafı fərqli iqtisadi proseslərlə bağlıdır və büdcələrarası hesablaşmalar sisteminin qurulması məqsədləri üçün diferensiallaşdırma tələb edir. Müasir şəraitdə beynəlxalq miqyasda baş verən qeyri-müəyyən proseslər və maliyyə sistemindəki dalğalanmalar maliyyə potensialının və ondan istifadənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsini ən aktual məsələlərdən birinə çevirir. Bu baxımdan iqtisadiyyat, maliyyə və vergilər arasında asılılıq prinsipinə əsaslanaraq, iqtisadi, maliyyə və bununla əlaqəli pul münasibətlərinin fiskal siyasətin inkişafı üçün ilkin şərt olduğunu deymək olar [4, s.244].

AUDİT 2022, 3 (37), səh.47-56.

AUDIT 2022, 3 (37), pp. 47-56.

Milli iqtisadiyyatın maliyyə potensialını əsas makroiqtisadi göstəricilərin indekslərindəki dəyişikliklər baxımından araşdırdıqda məlum olur ki, 2017-2021-ci illərdə dövlət büdcəsinin gəlirləri 2017-ci il istisna olmaqla (5,6% azalma) digər illərdə müvafiq olaraq 36,3%, 8,4%, 6,9% və 2,1% artmışdır. Dövlət büdcəsinin xərclərində də oxşar vəziyyət müşahidə edilir. Əhəlinin gəlirləri və banklardakı əmanətləri müqayisə olunan dövrdə yalnız 2020-ci ildən başqa dinamik olaraq artmışdır [cədvəl 2].

Cədvəl 2.

Əsas makroiqtisadi göstəricilərin indeksləri, əvvəlki ilə nisbətən, faizlə [8]

Göstəricilər	2017	2018	2019	2020	2021
Dövlət büdcəsinin gəlirləri	94,4	136,3	108,4	106,9	102,1
Dövlət büdcəsinin xərcləri	99,1	129,2	107,5	108,1	103,8
Əhəlinin gəlirləri	108,4	108,0	106,9	98,2	102,6
Əhəlinin banklardakı əmanətləri	101,5	110,8	103,1	94,7	113,0

Qeyd edilənlərdən aydın olur ki, maliyyə resurslarını idarə etmək üçün nəinki maliyyə potensialını təhlil etmək, həm də onun kəmiyyət və keyfiyyət komponentini nəzərə almaq lazımdır. Bunun üçün büdcə və vergi potensialının sərhədlərini, büdcələrin gəlirlərinin tərkibini və mənbələrini müəyyən etmək vacibdir. Beləliklə, maliyyə potensialına fiskal siyasətin tərkib hissəsi kimi ümumi yanaşma ondan ibarətdir ki, planlaşdırma və proqnoz hesablamalarının bu elementi büdcə potensialının, ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin, müəssisələrin pul və sığorta fondlarının məcmusu kimi qəbul edilə bilər. Borc vəsaitləri sosial-iqtisadi inkişaf üçün istifadə edildikdə də o, maliyyə potensialının tərkib elementi kimi qiymətləndirilir.

Büdcə və vergi potensialı büdcə sisteminin hissələrində qeyri-vergi daxilolmalarının həcminə görə fərqlənir. Maliyyə potensialına bu aspektdən yanaşma, vergi potensialının müəyyənləşdirilməsi zərurətini ortaya qoyur. Vergilər və icbari ödənişlər toplusunun hesablanması üçün əsas olan vergitutma bazalarının potensial məbləği, həmin resursların tərkib hissəsidir.

Maliyyə potensialının artırılması istiqamətində fiskal siyasətin rolu

Maliyyə potensialının dəyəri maliyyə potensialını ən əhatəli şəkildə əks etdirən göstəricidir. Bütün dəyərlər potensial gəlir dəyərlərini əks etdirdiyi üçün onların qiymətləndirilməsi istifadə olunmamış ehtiyatların, uçota alınmamış daxilolmaların və müxtəlif risk amillərinin təsiri nəticəsində itkilərin parametrlərinin nəzərə alınmasını tələb edir [3, s.5]. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı bir subyektin maliyyə potensialının formalaşmasının əsasını sosial-iqtisadi inkişaf üçün ehtiyac və resursların tarazlaşdırılması təşkil edir. Buna görə də maliyyə planlaşdırmasının ilkin mərhələlərində potensial imkanları müəyyən etmək üçün zəruri tədbirlərin hazırlanması zəruridir. Bu proses müxtəlif iqtisadi sferalarda subyektlərin ehtiyaclarını və inkişafı üçün nəzərdə tutulmuş potensial resursları səfərbər etməyi şərtləndirir.

Maliyyə planlarının hazırlanmasında maliyyə, büdcə və vergi potensialı göstəricilərinin ardıcıl tətbiqi maliyyə sistemində maliyyə axınının hərəkətini ən dolğun və əsaslı şəkildə əks etdirir. Orta və uzunmüddətli dövr üçün maliyyə planlaşdırmasının mərhələlərini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

AUDİT 2022, 3 (37), səh.47-56.

AUDIT 2022, 3 (37), pp. 47-56.

- planlaşdırılan il üçün maliyyə planlarının əsas parametrlərinin təhlili;
- resurs tələbatına uyğun olaraq maliyyə potensialının qurulması mərhələsi;
- maliyyə planlarının icrasının qiymətləndirilməsi;
- xarici və daxili amillərin təsirinin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi;
- maliyyə planlarına edilən dəyişikliklərin əsaslandırılması;
- mövcud meyillər nəzərə alınmaqla fiskal siyasətin bütün sahələrinin sosial-iqtisadi inkişaf parametrlərinin korreksiyası;
- müəssisələrin büdcə, pul və sığorta fondlarının potensialı əsasında maliyyə planlarının əsas göstəricilərinin işlənilib hazırlanması;
- maliyyə planlarının cari icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi.

Hazırda büdcə təminatı səviyyəsinin yaxşılaşdırılması və inkişaf etmiş maliyyə sektorunun formalaşmasında vergi potensialı yüksək olan subyektlərin əhəmiyyəti böyükdür. Belə ki, müəssisələrin vergi potensialı indeksinin yüksəlməsi büdcə təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Araşdırmalar əsasında qeyd edə bilərik ki, maliyyə potensialının zəifləməsi bir sıra iqtisadi məsələlərin həllinə mənfi təsir göstərir və aşağıdakı istiqamətlərlə xarakterizə olunur: investisiya mənbələrinin yetərsizliyi; iqtisadi sfera və subyektlərin maliyyə müstəqilliyinin aşağı səviyyəsi; dotasiya olunan sahələrin üstünlük təşkil etməsi; pul kütləsinin strukturunu və hərəkətini optimallaşdırmağa imkan verən inkişaf etmiş maliyyə infrastrukturunun olmaması; vergi və büdcə potensialının formalaşması üçün stimullaşdırma tədbirlərinin tətbiqindəki çatışmazlıqlar; büdcə və vergi planlaşdırılması və nəzarəti ilə bilavasitə məşğul olan vergi və maliyyə orqanları sistemində ixtisaslı kadrların çatışmaması; maliyyə resurslarının idarə edilməsinin qeyri-effektivliyi; maliyyə potensialının elementi kimi əhalinin maliyyə vəsaitlərdən səmərəli istifadə imkanlarının zəifliyi və s.

Göstərilənlər nəzərə alınmaqla maliyyə potensialının artırılması üçün aşağıdakı şərtlər formalaşdırıla bilər;

- iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin sosial-iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşdırılması;
- vergi ödəyicilərinin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin artırılması;
- maliyyə bazarları infrastrukturunun inkişafı, maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi;
- maliyyə və büdcə planlaşdırması təcrübəsində ən optimal alət və üsulların tətbiqi imkanlarının müəyyən edilməsi;
- büdcə prosesində maliyyə və vergi orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin təmin edilməsi;
- vergi sistemində səmərəliliyinin artırılması;
- investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və s.

Əslində dövlətin fiskal siyasətinin əsas vəzifələrindən biri iqtisadiyyatda maliyyə potensialının düzgün və effektiv şəkildə formalaşdırılmasını təmin etməkdir. Bu məqsədlə maliyyə resursları ilə bağlı hazırlanan iqtisadi proqnozların reallığının və etibarlılığının, meyarların, orta və uzunmüddətli büdcə siyasətinin hazırlanmasının reallığının və davamlılığının gözlənilməsi vacibdir. Maliyyə potensialının proqnozlaşdırılması prosesi, təcrübədə əsasən aşağıdakı istiqamətlərə yönəldilir:

- əmək, maliyyə və maddi resurslar bazasının proqnozlaşdırılması;
- maliyyə balansının qiymətləndirilməsi əsasında maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılması;
- maliyyə siyasətinin proqnozlaşdırılması.

Bazar münasibətləri şəraitində maliyyə potensialının təhlili maliyyə vəziyyətinin və maliyyə imkanlarının müəyyən edilməsini əsas şərt kimi qarşıya qoyur. Maliyyə vəziyyətinin

dinamikasında əsas meyilləri və nəticələri araşdırmaqla maliyyə potensialını müəyyən dərəcədə dəqiqliklə proqnozlaşdırmaq olar. Maliyyə potensialının proqnozlaşdırılması prosesi məhsulların istehsalının və satışının həcminin proqnozlaşdırılmasından başlayır, bundan sonra maliyyə nəticələri, pul vəsaitlərinin hərəkəti və hesabatlar proqnozlaşdırılır [5, s.42]. Məhsul istehsalının və satışının həcminin müəyyən edilməsi iqtisadi inkişaf imkanları, investisiya və maliyyə resurslarına ehtiyac arasında əlaqənin qurulmasında giriş nöqtəsi və zəruri elementdir. İstənilən strateji proqnozun həyata keçirilməsi, ilk növbədə, həm daxili maliyyə imkanlarının səfərbər edilməsini, həm də xarici resursların cəlb edilməsini nəzərdə tutan səmərəli maliyyələşdirməni tələb edir. Bu baxımdan əsas strateji hədəflər - innovasiya, marketinq, təşkilati, satış strategiyaları konkret maliyyə imkanları və maliyyə perspektivləri nəzərə alınmaqla formalaşır.

Maliyyə potensialının proqnozlaşdırılmasının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, hər hansı bir göstəricinin dəyəri əvvəlki dövr üçün eyni göstəricinin vəziyyətindən asılılığını xarakterizə edir, eyni zamanda müxtəlif amillərin təsiri qəbul edilməzdir. Proqnozlaşdırılan dəyər nəticəni ona təsir edən amillə əlaqələndirən, aydın şəkildə müəyyən edilmiş modelin həyata keçirilməsini əhatə edir. Göstərilənlərə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, maliyyə potensialı mümkün olan ən yüksək maliyyə nəticəsinin əldə edilməsi ilə bağlı yaranan münasibətləri əhatə edir və aşağıdakı şərtlərin mövcudluğunu zərurətə çevirir: likvidlik və maliyyə sabitliyi şərtlərini yerinə yetirmək üçün öz kapitalının olması; səmərəli investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan həcmdə kapitalın cəlb edilməsi imkanı; kapitalın gəlirliliyi; cari və gələcək maliyyə vəziyyətinin şəffaflığını təmin edən effektiv maliyyə idarəetmə sisteminin mövcudluğu.

Beləliklə, maliyyə potensialının qiymətləndirilməsi və maliyyə resurslarından ən səmərəli istifadə etməklə mümkün olan ən yüksək maliyyə nəticəsinə əldə etmək üçün makro və mikro səviyyədə yaranan iqtisadi münasibətlər sistemi ümumi iqtisadi sistemin idarə edilməsinin səmərəliliyini təmin edir. Maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsində maliyyə problemlərinin və daxili ziddiyyətlərin artması tendensiyası, xarici və daxili mühitdə amillərin dinamikliyinin artması, problemlərin mürəkkəbliyi fonunda özünü göstərir. Bu baxımdan iqtisadi, sosial, psixoloji, idarəetmə və digər aspektlərin vəhdətində maliyyə potensialının idarə edilməsinə sistemli yanaşmanın tətbiqinin zərurliyini təsdiq edir.

İdarə olunan sistem kimi maliyyə potensialının mahiyyəti aşağıdakı kimi müəyyən edilir: maliyyə potensialı mürəkkəb potensiallar sistemidir, onların arasında müxtəlif əlaqələr mövcuddur ki, onlar struktur baxımından mürəkkəb törəmə potensialları təşkil edir; maliyyə potensialı daimi risk və xarici makroiqtisadi amillərin intensiv təsiri şəraitində mövcuddur, ona görə də maliyyə ehtiyatlarını saxlamaq üçün geniş təkrar istehsalın təmin edilməsinə dair ciddi tələblər qoyulur. Əslində dövlətin maliyyə siyasətinin inkişafı və həyata keçirilməsində effektivliyi, riskləri nəzərə almadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Risklər maliyyə siyasətinin müxtəlif sahələrində və onun dövlət tənzimlənməsinin digər elementləri ilə qarşılıqlı əlaqəsində yaranır [6, s.26].

Fiskal siyasətin həyata keçirilməsində iştirak edən risk amilləri

Fiskal siyasətdə risklərin təhlili kifayət qədər aktual problem hesab edilməlidir ki, onun əhəmiyyəti maliyyə siyasətinin inkişaf mərhələlərinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Digər tərəfdən, hazırda iqtisadi artımın davamlılıq tendensiyasını və ya qeyri-sabitliyini, kapitalın axınının davam etməsini və fiskal konsolidasiyanı müşayiət edən ciddi problemlər mövcuddur. Odur ki, dövlətin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı yarana biləcək risklərin nəzərə alınması, onların idarə olunması üçün effektiv tədbirlərin işlənib hazırlanması obyektiv

zərurət təşkil edir. Bu, riskləri müəyyən etmək, onların təsirini qiymətləndirmək və potensial təhlükələri azaltmaq üçün mümkün yolları tapmaq məqsədi daşıyır.

Dövlətin fiskal siyasətinin həyata keçirilməsi risklərinə aşağıdakılar daxildir: inflyasiyanın yüksəlməsi; həm qısamüddətli, həm də daha uzun dövrlərdə faiz dərəcələrinin əsas-sız artırılması; iqtisadiyyatın kredit resursları ilə kifayət qədər təmin olunmaması; kapitalın ixracı; qiymətli kağızlar bazarının aşağı tutumlu olması və s. Fiskal siyasətin həyata keçirilməsinin yuxarıda göstərilən risklərindən biri kimi inflyasiyanın artması iqtisadiyyatda tələbin dinamikasına xərclərin artmasına, investisiya resurslarının azalmasına ciddi təsir edir. Ölkədə istehsal olunan məhsullara tələbin kəskin azalması və demək olar ki, gözlənilməz tərəddüdü bu sferanın dayanıqlığına mənfi edir, innovasiya və investisiya aktivliyini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır.

Digər risk amili olan inflyasiya ilə əlaqədar olaraq maliyyə resurslarının cari dəyəri azalır ki, bu da istənilən istehsal sahəsi üçün əlverişsiz şərait yaradır və onların inkişaf perspektivlərini sarsıdır. Bu baxımdan qiymət dəyişkənliyinin azaldılması siyasətinin effektivliyi riskin idarə edilməsinin çox səmərəli metodu sayıla bilər. Inflyasiyanın aşağı salınması üçün ən mühüm vasitələrindən biri pul kütləsinin ÜDM-in artım tempinə uyğun idarə olunmasıdır. Lakin bu zaman bazarların inhisarlaşma dərəcəsinin qiymət artımına təsirini də nəzərə almaq zəruridir. Bazarların yüksək dərəcədə inhisarlaşdırılması ilə qiymət və pul kütləsi arasındakı əlaqə inflyasiyanın azalmasına deyil, iqtisadiyyatın son dərəcə mənfi nəticələri ilə yerdəyişməsinə səbəb ola bilər. Xüsusilə, bu tendensiya iqtisadi subyektlərin əsas və dövriyyə kapitalına vaxtında investisiya yatıra bilməməsinə, vergiləri ödəməyə və tarazlı iqtisadi artım üçün ilkin şərait yarada bilməməsinə səbəb olur. Belə ki, innovasiya sferasında yüksək faiz dərəcələri istehsalın modernləşdirilməsinə və ümumi istehsalın həcmində texniki cəhətdən qabaqcıl məhsulların xüsusi çəkisinin artmasına mane olur. Bu, iri subyektlərin inkişafına və ixracda sahələrin payının artmasına, eləcə də yüksək texnologiyalı məhsulların artımına mənfi təsir göstərir. Əsassız yüksək faiz dərəcələri iqtisadiyyatın strukturuna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, əlavə məhsul istehsalı və səmərəli maliyyə nəticələri ilə bağlı risklərə səbəb olur.

Davamlı olaraq müşahidə olunan yüksək faiz dərəcələri iqtisadiyyatın keyfiyyətə yenidən qurulmasına mane olur. Ona görə keyfiyyət dəyişiklikləri, əsasən ümumi istehsalda ənənəvi sahələrin payının azaldılması və elm tutumlu sahələrin payının artırılması hesabına əldə edilir. Digər risk amili - daxili kapitalın xaricə axını o zaman baş verir ki, milli iqtisadiyyata qoyulan investisiyalar arzu olunan gəliri gətirmir, bu halda ölkə daxilində əlverişsiz investisiya mühitindən danışmaq olar. Ölkədən kapitalın ixracı nəqliyyat infrastrukturunun inkişafının və istehsalın modernləşdirilməsinin ləngiməsi, yeni texnologiyaların tətbiqi imkanlarının məhdudlaşdırılması kimi bir çox xoşagəlməz nəticələrə gətirib çıxarır. Ölkədən kapital axınının müşahidə olunan sabit tendensiyası, kapitalla bağlı problemlərin mövcudluğundan və iqtisadiyyatın ciddi struktur problemlərindən xəbər verir.

Fiskal siyasətdə səmərəliliyinin yüksəldilməsi maliyyə resurslarının xaricə axınının azaldılmasına, ixrac edilmiş kapitalın repatriasiyasına, birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinə kömək etməlidir. Bütün bunlar istehsal sektorunun uzunmüddətli pul vəsaitləri ilə təmin edilməsində, valyuta məzənnəsinin effektiv tənzimlənməsində, kredit resurslarının həcmnin artırılmasında, o cümlədən əsas istehsal sahələrində müvafiq rentabelliyn təmin edilməsində birbaşa iştirak edir.

İnfrastruktur sahələrinin dövlət tərəfindən kifayət qədər maliyyələşdirilməməsi biznes üçün nəqliyyat xərclərinin artmasına, işgüzar əlaqələrin pozulmasına, birbaşa investisiyaların artım tempininin aşağı düşməsinə, investisiyalardakı fərqi artmasına səbəb ola bilər. Dövlət

tərəfindən əsaslı elmi-tədqiqat fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi müasir elmin inkişafının əsas istiqamətlərində dövlətin fiskal siyasətinə əsaslanır. Qeyd edilənlər məşğulluq və elmi-texniki inkişaf sahəsində siyasətlə qarşılıqlı əlaqə şəraitində özünü göstərir.

Dövlətin fiskal siyasətində qarşılıqlı əlaqələrlə bağlı risklərə aşağıdakılar daxildir: regionların inkişaf templərindəki fərqlər; nəqliyyat infrastrukturunun büdcə mənbələri hesabına qeyri-səmərəli formalaşdırılması; maliyyə təminatı və s. Bu cür fərqlərin mənfi təsiri ayrı-ayrı ərazilərin texnoloji cəhətdən geri qalmasında, regionların kifayət qədər dar gəlir komponenti ilə, o cümlədən əhalinin sosial təminatına ayrılmış əhəmiyyətli xərclərində özünü göstərir. Araşdırmalar göstərir ki, investisiyaların diversifikasiyasını, inkişaf etməmiş ərazilərdə yüksək texnologiyalı klasterlərin yaradılmasını stimullaşdırmaqla riskləri minimuma endirmək olar.

Dövlət fiskal siyasəti ilə məşğulluq siyasətinin qarşılıqlı təsiri aşağıdakı risklərlə əlaqəlidir: struktur işsizlik; tsiklik işsizlik; yüksək ixtisaslı işçilərin çatışmazlığı; ənənəvi sahələrdə aşağı ixtisaslı işçi qüvvəsi və s. Belə risklərin effektiv idarə edilməsi struktur dəyişikliklərin düzgün proqnozlaşdırılması, dövlət tərəfindən peşə hazırlığı sisteminə maliyyə dəstəyi, əmək bazarını təmin edən şirkətlərin fəaliyyətinin şaxələndirilməsi nəticəsində mümkündür [7, s.71]. Risklərin idarə edilməsi əhalinin tələbatının artırılması, xammal idxalının azalması ilə eyni vaxtda ölkənin ixracında hazır məhsulların xüsusi çəkisinin artırılması ilə mümkündür. Dövlət fiskal siyasəti ilə elmi-texniki siyasətin qarşılıqlı əlaqəsi risklərinə aşağıdakılar daxildir:

- fundamental tədqiqatların maliyyələşdirilməsinin əsas məqsədlərinin düzgün müəyyən edilməməsi;
- aparıcı ölkələrlə müqayisədə elmi-tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsinin kifayət qədər olmaması;
- elmi işlərin keyfiyyətinin aşağı olması;
- elmi tədqiqat işlərinin nəticələrinin istehsalata tətbiqinin zəruri səviyyədə olmaması.

Elmi-texniki və innovativ inkişafın kifayət qədər maliyyələşdirilməməsi, əlavə dəyərdə yüksək paya malik məhsulların dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətinin kifayət səviyyədə olmaması, dövlətin maliyyə siyasətinin məqsəd və vəzifələrinə nail olunmaması kimi risklərdə özünü göstərir. Ümumiyyətlə, maliyyə potensialının ayrı-ayrı inkişaf nöqtələrində cəmləşməsi o deməkdir ki, maliyyə resursları ölkənin davamlı iqtisadi artım istiqamətinə daxil olmasına imkan yaradır.

Maliyyə potensialının idarə edilməsi strategiyaları

Araşdırmalar göstərir ki, maliyyə potensialı iqtisadi və maliyyə sisteminin məqsədlərə çatmaq üçün maliyyə resurslarını və istehsal qüvvələrini səfərbər etmək qabiliyyətini əks etdirir. Maliyyə potensialın müəyyən edilmiş elementləri, habelə onun iqtisadi komponentinə təsir edən amillər investisiya və maliyyə fəaliyyətinin maliyyə təminatını müəyyən edir. Maliyyə potensialının idarə edilməsi maliyyə idarəçiliyi çərçivəsində həyata keçirilə bilər ki, onun əsas məqsədi maliyyə resurslarından səmərəli istifadə əsasında mənfəəti maksimuma çatdırmaqdır. Sabit maliyyə vəziyyəti iqtisadi sferaların səmərəli fəaliyyəti üçün zəruri əsasdır, çünki bütün öhdəliklərin vaxtında və tam ödənilməsi, o cümlədən işçilərin əməyinin ödənilməsi, büdcə, banklar və maddi ehtiyatların tədarükçüləri ilə hesablaşmalar və ödənişlər, dividendlər məhz maliyyə resurslarından asılıdır. Maliyyə potensialını gücləndirmək yollarının tapılması problemi maliyyə resurslarının daha səmərəli idarə edilməsi yollarının müəyyən edilməsinin aktuallığını şərtləndirir. Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə göstəriciləri maliyyə

AUDIT 2022, 3 (37), səh.47-56.

AUDIT 2022, 3 (37), pp. 47-56.

yə potensialının səviyyəsini və maliyyə resurslarının idarə edilməsinin səmərəliliyini müəyyən edir ki, bu da vəsait çatışmazlığı və məhdudluğu şəraitində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumiyyətlə, maliyyə potensialının idarə edilməsi strategiyasına əsasən, iqtisadi effekt əldə etmək, fasiləsiz istehsal prosesini və geniş təkrar istehsalı təmin etmək başlıca hədəflərdir. Maliyyə potensialının idarə edilməsi strategiyaları aşağıdakı prinsipləri ehtiva edir:

- maliyyə strategiyasının qiymətləndirilməsi və inkişaf üçün prioritet sahələrin müəyyən edilməsi;

- xarici mühitin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin təhlili və proqnozu əsasında hədəflərin işlənilib hazırlanması;

- xarici maliyyələşdirmə mənbələrindən vəsait cəlb etməklə maliyyə resursları ilə təmin olunma imkanlarının müəyyən edilməsi;

- investisiya resurslarının həcmnin müəyyən edilməsi və onların investisiya sahələri üzrə bölüşdürülməsi;

- strateji planlar çərçivəsində maliyyə potensialının idarə olunması strategiyasının hazırlanması.

Bu prinsiplərin təcrübədə istifadəsi maliyyə potensialı, büdcə sistemi resursları, iqtisadiyyatın real və maliyyə sektorlarının inteqrasiyası barədə tam məlumatlılıq şəraitində mümkündür.

Y E K U N

Araşdırmalar göstərir ki, əksər subyektlərdə aşağıdakı səbəblərə görə maliyyə potensialını formalaşdıran resurslarla bağlı çatışmazlıqlar yaranır: öz dövriyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı; inflyasiya prosesləri nəticəsində maliyyə resurslarının itirilməsi; idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsində səriştəsizlik və s. Kapitalın strukturu müəssisələrin maliyyə potensialının səmərəliliyinin formalaşmasında mühüm rol oynayır [2, s.28]. Kapitalın strukturu, müəssisənin bütün təsərrüfat fəaliyyəti zamanı istifadə etdiyi özünün və borc vəsaitlərinin nisbətini əks etdirir. Maliyyə strukturu ilə bütövlükdə müəssisənin fəaliyyətini maliyyələşdirmək imkanını, yəni kapitallaşdırılmış strukturu fərqləndirmək vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində müəssisələrin inkişafı üçün və bütövlükdə maliyyələşdirmə üçün spesifik şərtlər mövcuddur. İstisnasız olaraq bütün müəssisələrə tətbiq oluna bilən kapitalın strukturunun optimallaşdırılması prosesini həyata keçirmək vacibdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Sadıqov M.M. Maliyyə potensialı: formalaşma və aqrar sahənin prioritetliyi, Bakı, 2009, 294 s.

2. Войцеховская И.А. Потенциал предприятия как основа его конкурентоспособности / И.А.Войцеховская // Проблемы современной экономики. 2015. -№ 1. С. 27–35.

3. Демчук О.В. Актуальные проблемы оценки финансового потенциала предприятия / О.В. Демчук, Д.И. Тынянко. Текст: непосредственный // Молодой ученый. 2019. № 33 (271). С. 4-6.

4. Колмогорова Ю.В. Фискальная политика как способ государственного регулирования экономики / Ю.В.Колмогорова, П.К. Глоба, Д.Ф.Исламутдинова // Научное и образовательное пространство: перспективы развития: материалы Междунар. Науч. -

AUDİT 2022, 3 (37), səh.47-56.

AUDIT 2022, 3 (37), pp. 47-56.

практ. конф. / под ред. О. Н. Широкова. – Чебоксары : ЦНС «Интерактив плюс», 2015. С. 242–244.

5. Крылов С.И. Формирование, анализ и целевое прогнозирование финансовых потоков организации: монография /под ред. Н.Н. Ильшевой. М. : Финансы и Кредит; Финансовая инновационная компания «Финнинова», 2005.160 с

6. Найт Ф. Понятие риска и неопределенности // Альманах: теория и история экономических и социальных институтов и систем. 2014. С. 23-34.

7. Матрушева Е. Управление производственными и финансовыми рисками предприятий // Инвестиции в России. № 1, С. 2014. 70-72

8. www.stat.gov.az

*Мустафаев Рашад Арзуман оглу,
докторант,*

Азербайджанский Университет Кооперации,

E-mail: resad_320_m@mail.ru

ФИНАНСОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ОСНОВНОЙ ПОКАЗАТЕЛЬ ФИСКАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - определить направления повышения финансового потенциала за счет использования наиболее передовых и усовершенствованных методов обеспечения эффективности финансовой системы в налогово-бюджетной политике.

Методология исследования - для анализа финансового потенциала использовались методы сравнительного анализа и группировки, учитывались его количественные и качественные составляющие.

Практическая значимость исследования – результаты исследования могут быть использованы при решении практических задач, связанных с повышением финансового потенциала, и при разработке соответствующих стратегий.

Результаты исследования - на основе анализа текущего состояния финансового потенциала страны с макроэкономической точки зрения определены возможности увеличения финансового потенциала и эффективности его использования в условиях неопределенных процессов, происходящих в международном масштабе, и колебаний в финансовой системе.

Оригинальность и научная новизна исследования - обеспечение эффективности финансовой системы в условиях устойчивого развития экономики тесно связано с формированием финансового потенциала и возможностей его эффективного использования. В связи с этим развитие финансового потенциала связано с разными экономическими процессами, и колебания международной финансовой системы оказывают серьезное влияние на финансовый потенциал стран и эффективность его использования. С учетом вышеизложенного внесены предложения по увеличению возможностей удовлетворения финансовых ресурсов субъектов в различных сферах экономики и устранению рисков, которые могут возникнуть в этой сфере.

Ключевые слова: фискальная политика, финансовый потенциал, эффективность, налогообложение, финансовые рынки

*Rashad Arzuman Mustafayev,
Ph.D.Student,
Azerbaijan Cooperation University
E-mail: resad_320_m@mail.ru*

FINANCIAL POTENTIAL AS THE MAIN INDICATOR OF FISCAL POLICY

ABSTRACT

The purpose of the research is to determine the directions of increasing the financial potential by using the most advanced and improved methods of ensuring the effectiveness of the financial system in fiscal policy.

The methodology of the research - comparative analysis and grouping methods were used in order to analyze the financial potential, taking into account its quantitative and qualitative components.

The practical importance of the research - the results of the research can be used in solving practical problems related to increasing the financial potential and in preparing appropriate strategies.

The results of the research - based on the analysis of the current state of the financial potential in the country from a macroeconomic point of view, the possibilities of increasing the financial potential and the efficiency of its use have been determined in the context of uncertain processes occurring on an international scale and fluctuations in the financial system.

The originality and scientific novelty of the research - ensuring the effectiveness of the financial system in the conditions of sustainable development of the economy is closely related to the formation of the financial potential and the opportunities to use it effectively. In this regard, the development of financial potential is related to different economic processes, and fluctuations in the international financial system have a serious impact on the financial potential of countries and the efficiency of its use. Taking into account the above-mentioned, suggestions have been made regarding increasing the possibilities of meeting the financial resources of subjects in various economic spheres and eliminating the risks that may arise in this area.

Keywords: fiscal policy, financial potential, efficiency, taxation, financial markets.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
05.07.2022
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
12.07.2022
Çapa qəbul olunmuşdur: 18.07.2022*

*Дата поступления статьи в редакцию: 05.07.2022
Отправлено на повторную обработку: 12.07.2022
Принято к печати: 18.07.2022*

*The date of the admission of the article to the editorial office: 05.07.2022
Send for reprocessing: 12.07.2022
Accepted for publication: 18.07.2022*